

УДК 338.242

А.Г. Кондиріна, канд. екон. наук

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

**СОЦІАЛЬНЕ ВІДТОРГНЕННЯ ЯК ПРИЧИНА НИЗЬКОГО РІВНЯ
ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ****А.Г. Кондырина**, канд. экон. наук

Черниговский государственный технологический университет, г. Чернигов, Украина

**СОЦИАЛЬНОЕ ОТТОРЖЕНИЕ КАК ПРИЧИНА НИЗКОГО УРОВНЯ
ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ****A.H. Kondyryna**, Candidate of Economic Sciences

Chernihiv State Technological University, Chernihiv, Ukraine

**SOCIAL TEARING AWAY AS THE REASON FOR THE LOW LEVEL
OF HUMAN DEVELOPMENT IN UKRAINE**

Здійснено оцінювання причин й особливостей соціального відторгнення в Україні, визначено соціально відторгнуті групи населення та запропоновано певні рекомендації щодо розроблення державної політики для подолання бар'єрів на шляху до соціального залучення всіх верств населення.

Ключові слова: соціальна політика держави, населення, людський розвиток, соціальне відторгнення.

Осуществлена оценка причин и особенностей социального отторжения в Украине, определены социально отторгнутые группы населения и предложены отдельные рекомендации, касающиеся разработки государственной политики для преодоления барьеров на пути социальной мобилизации всех слоев населения.

Ключевые слова: социальная политика государства, населения, человеческое развитие, социальное отторжение.

In the article the estimation of the reasons and features of social tearing away is carried out in Ukraine, socially tearing away groups of the population are defined and a number of the recommendations, concerning development of a state policy for overcoming barriers on a way of social mobilization of all layers of the population is offered.

Key words: social policy of the state, population, human development, social tearing away.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку проблеми соціального відторгнення визначають широке коло процесів, що призводять до виключення окремих осіб або цілих груп населення зі звичних для них та суспільства соціальних зв'язків, практик та способу життя. У наукових дослідженнях вітчизняних фахівців недостатня увага приділяється аналізу причин й особливостей наявності в Україні соціально відторгнутих людей чи груп, які стикаються з перешкодами на шляху до повноцінного життя та високого рівня людського розвитку. Системне дослідження процесів, за яких існують значні групи населення, що стикаються з перешкодами щодо участі в економічному, соціальному, культурному та політичному житті країни, сьогодні набуває пріоритетного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми соціального відторгнення та його впливу на рівень людського розвитку знайшли своє відображення у роботах таких видатних представників світової економічної думки, як У. Бека, Ф. Броделя, Ф. Вільямса, К. Гриффіна, А. Льюїса, А. Сена. В Україні дослідженням різних аспектів проблеми соціального відторгнення займаються вчені: С. Биконя, Д. Богиня, І. Бондар, В. Геєць, О. Грішнова, А. Колот, В. Лич, Е. Лібанова, В. Мандибура, В. Новиков, І. Сахань, А. Чухно та інші. Однак нині розбудова соціально орієнтованої економіки, де вирішальну роль відіграють процеси соціального залучення громадян, які і є чинником, і напрямом людського розвитку, потребує подальшого розроблення та обґрунтування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Соціальне відторгнення є проявом прямого порушення базових прав людини – на якісну освіту, на медичні послуги і добре здоров'я, на високий рівень життя, на доступ до культурного надбання, на захист своїх інтересів і загалом на участь в економічному та політичному житті та ознакою низького рівня людського розвитку в країні. З'ясування причин стагнації української економіки та, як результат, низького індексу людського розвитку країни у глобальному рейтингу людського розвитку є дуже актуальним і дотепер не повністю вирішеним завданням.

Мета статті. Метою статті є визначення причин соціального відторгнення та оцінювання його впливу на тенденції людського розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Соціальне відторгнення є відносно новою концепцією, що сьогодні не має універсального визначення, хоча протягом десятиліть вона розвивалась паралельно з ідеями забезпечення соціальних прав і підвищення добробуту населення Європейського Союзу (ЄС). ЄС визначає соціальне відторгнення як процес, за якого окремі групи населення або окремі люди не мають можливості повною мірою брати участь у суспільному житті внаслідок своєї бідності, відсутності базових знань і можливостей або в результаті дискримінації [1]. У Регіональній доповіді про людський розвиток за 2011 р. «Від трансформації – до суспільства для всіх» сформульовано єдину концептуальну основу людського розвитку як кінцевої мети, засобом досягнення якої має стати саме подолання соціального відторгнення. Запропоновано новий показник виміру рівня соціального відторгнення – індекс багатовимірною соціального відторгнення, який має експериментальний характер і може бути адаптований до конкретних умов кожної країни. Цей індекс розраховується за індикаторами, що стосуються депривацій людей у трьох сферах – економічне відторгнення, відторгнення від соціальних послуг та відторгнення від громадського життя [1]. Концепції людського розвитку та соціального залучення розвивалися паралельно, їх сутність виходять за межі суто економічного зростання, обидві зосереджені на людині і визначають права та добробут громадянина як мету та критерій суспільного прогресу.

Соціальне відторгнення, що перешкоджає отриманню важливих соціальних товарів і послуг через бар'єри на інституційному рівні, рівні громад та особистісному рівні (у результаті навмисної дискримінації або відсутності спроможності), сприяє зменшенню людських можливостей та реальних свобод людей вести таке життя, яке вони цінують. Дослідження у сфері людського розвитку виявляють існуючі проблеми, що призводять до соціального відторгнення, зокрема, пов'язані із нерівністю у можливостях розвитку. У Національній доповіді про людський розвиток в Україні «Україна: на шляху до соціального включення» наголошується, що кожна людина повинна мати можливість прожити довге і здорове життя, здобути освіту, вільно використовувати свої знання та таланти, визначаючи власну долю. Суспільство не може досягти високого рівня людського розвитку за наявності соціально відторгнених людей чи груп, які стикаються з перешкодами на шляху до повноцінної житті. У Конституції України зазначено, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними чи іншими ознаками. Кожному гарантується право на працю, підприємницьку діяльність, соціальний захист, достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, безпечне для життя і здоров'я довкілля, освіту тощо. Україна проголосила своєю метою розбудову соціально орієнтованої ринкової економіки, що визначає розвиток людини основою соціальної політики держави та мірою економічного і соціального прогресу країни.

Саме тому необхідно зосередити увагу на процесах відторгнення та їх чинниках, досліджуючи питання причин, рушійних сил та механізмів, дія яких зумовлює відторгнення людей, з метою усунення дискримінації, нерівності, безпорадності та нерівноправних відносин, які лежать в основі кожного типу соціального відторгнення. Соціальне відторгнення визначає широке коло соціально-економічних процесів, які призводять до виключення окремих осіб або цілих груп населення зі звичних для суспільства соціальних зв'язків, практик та способу життя. Внаслідок проявів соціального відторгнення суспільні групи не мають можливості повною мірою скористатися правами на освіту та охорону здоров'я, зайнятість та належний рівень життя, задоволення культурних, релігійних, соціальних пот-

реб. Так, якщо дохід домогосподарства в розрахунку на одного умовного дорослого є нижчим за національну межу бідності, таке домогосподарство вважається економічно відторгнутим через низькі доходи. За даними Регіональної доповіді про людський розвиток, за 2011 р. у стані гострого соціального відторгнення знаходились 37,7 % домогосподарств України [3]. Надзвичайно високі ризики соціального відторгнення характерні для багатодітних сімей (в 2,5 рази вищі порівняно із родинами, які складаються виключно з осіб працездатного віку) і для пенсіонерів (в 2,2 рази вищі порівняно із середніми показниками) [3]. В Україні діти, молодь, особи похилого віку, безробітні, особи з низьким освітнім рівнем та люди, які живуть у сільській місцевості, є більш соціально відторгнутими, ніж інші громадяни. В табл. представлені результати соціологічного дослідження щодо окремих проявів соціального відторгнення домогосподарств України в 2011 р.

Таблиця

Частина відторгнутих домогосподарств України за окремими ознаками (%)

Ознаки відторгнення	%
Домогосподарство, де всі дорослі працездатного віку мають низький статус на ринку праці (безробітні, самозайняті або безоплатно працюючі члени домогосподарства)	5,5
Довготривалі безробітні (понад 12 місяців), за методологією МОП	1,8
Бідні за відносним національним критерієм	24,0
Домогосподарства, які не могли протягом року забезпечувати достатнє харчування (за самооцінкою)	4,1
Домогосподарства, які відчувають нестачу коштів для відвідин з подарунками друзів або прийняття друзів у себе	17,6
Домогосподарства, які відчувають нестачу коштів для родинного відпочинку не вдома, а також не з родичами в їх житлі	34,0
Домогосподарства, які відчувають нестачу коштів для придбання квитків у кінотеатр (театр, концерт) 1-2 рази на рік (за самооцінкою)	13,4
Домогосподарства, у структурі доходів яких соціальна допомога і допомога родичів становить понад 33 відсотка	7,9
Домогосподарства, які не мають доступу до освіти (через відсутність достатніх коштів для здобуття будь-якої професійної освіти або відсутність поблизу житла дошкільних установ)	8,4
Домогосподарства, в яких жодна з дорослих осіб (віком від 25 років і старше) не має професійної освіти	48,6
Домогосподарства, які не мають доступу до медичної допомоги (відсутність поблизу житла медичної установи або аптеки, незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної допомоги, неможливість упродовж року за необхідністю отримати медичну допомогу, придбати ліки)	39,2
Домогосподарства, які відчувають нестачу коштів для оплати необхідних послуг невідкладної платної медичної допомоги	23,1
Домогосподарства, які мають погані житлові умови (проживання в гуртожитках або комунальних квартирах, менше 7,5 кв. м житлової площі на особу, відсутність туалету в будинку і відсутність коштів для його установа)	33,4
Домогосподарства, які не мають телефону (домашнього або мобільного)	21,5
Домогосподарства, які потерпають від незабезпеченості населеного пункту регулярним щоденним транспортним сполученням з іншим населеним пунктом з розвиненішою інфраструктурою	12,6
Домогосподарства, які потерпають від неможливості отримання допомоги соціальних працівників або соціальної допомоги	7,7
Домогосподарства, які протягом року не отримували платних послуг культури	56,5
Домогосподарства, які покладають відповідальність за свій добробут повністю або переважно на державу	34,0

Як видно з табл. найбільш вагомими негативними факторами соціального відторгнення в Україні є бідність (24 %), ситуація, коли в сім'ї відсутні дорослі з професійною освітою (48,6 %), недоступність медичної допомоги (39,2 %), брак коштів для оплати послуг невідкладної медичної допомоги (23,1 %), погані житлові умови (33,4 %), відсутність транспортного сполучення (12,6 %), брак коштів для відвідування чи прийняття друзів (17,6 %) та родинного відпочинку не вдома (34%), неотримання платних послуг культури (13,4 %) та

покладання відповідальності за свій добробут на державу (34%). Однак ситуацію погіршує той факт, що існування однієї депривації веде до появи іншої та стає причиною формування стійкого багатомірного відторгнення. Так, соціальне відторгнення, що пов'язане з бідністю, у свою чергу, призводить до того, що людина, яка кожен день бореться за своє фізичне виживання, не має часу, сил і бажання турбуватися як про своє соціальне, політичне та культурне життя, так і про життя суспільства. За кількістю накопичених ознак соціального відторгнення (рис.) виділяють перший ступінь відторгнення – гострий, за яким соціальне відторгнення починає яскраво проявлятися, він відповідає наявності 5 ознак; другий ступінь – критичний – відповідає наявності 7 ознак [2].

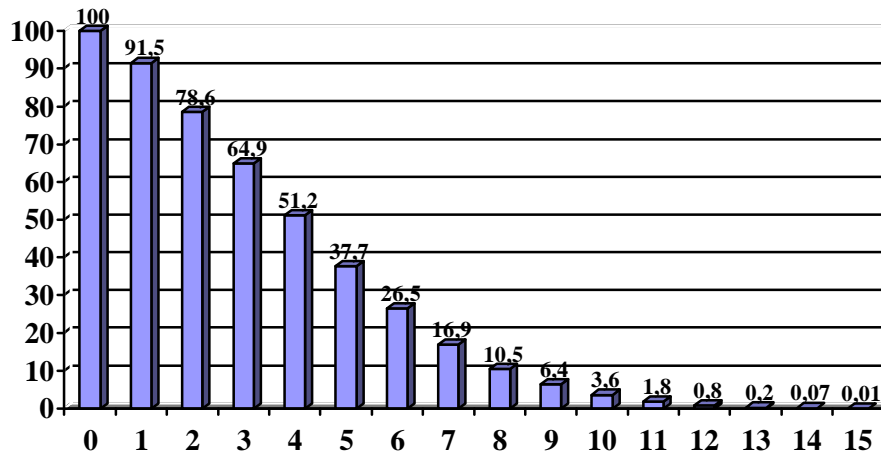

Рис. Кумулятивна частка домогосподарств із кількістю ознак відторгнення

Як видно з рис., в Україні від гострого соціального відторгнення потерпають більше третини домогосподарств – 37,7 %, які різняться за своїм демографічним складом, статусом на ринку праці, освітою, місцем проживання і т. д., 16,9 % домогосподарств перебувають у стані критичного соціального відторгнення [2]. За даними соціологічного опитування, 52 % домогосподарств, які потерпають від 7 та більше ознак відторгнення, – це сільські мешканці, які не мають належного доступу до медичних, освітніх, комунікаційних, транспортних, комунальних послуг. Ризик відторгнення сільських мешканців у 2,5 рази вищий, ніж жителів великих міст. Майже 25 % домогосподарств з сімома та більше ознаками відторгнення становлять сім'ї, у складі яких є безробітні. Найбільший ризик соціального відторгнення існує для окремих категорій економічно неактивного населення, які у разі тривалого безробіття припинили пошук роботи через втрату надії на працевлаштування [2]. Надзвичайно високий ризик гострого відторгнення характерний для багатодітних сімей та сімей із пенсіонерами, причинами якого є низький рівень оплати праці її членів, відсутність у більшості випадків реальних можливостей працювати матері, наявність у родині безробітних, а також низький рівень освіти її членів. Наявність хоча б одного пенсіонера в родині підвищує ризик соціального відторгнення на 15,5 %, а відсутність осіб працездатного віку – на 42,2 %.

З усього вищенаведеного слід зробити висновок, що формами прояву соціального відторгнення в економічній сфері в Україні є низькі доходи населення, проблеми у сфері зайнятості, погані житлові умови та обмежена доступність до засобів комунікації; в культурно-освітній та соціальній сферах – недоступність освітніх та культурних послуг, неефективність системи соціального захисту, недоступність медичної допомоги, обмеженість соціальних зв'язків; у політичній сфері – неможливість реалізації політичних прав та свобод громадян. Нагальними заходами виходу із ситуації, що склалася, мають стати активізація політики зайнятості, створення умов для гідної праці, збільшення рівня доходів гро-

мадян, саме вирішення цих нагальних проблем відіграє надзвичайно важливу роль у соціальному залученні та соціальній інтеграції українського суспільства. Для подолання соціального відторгнення необхідна реалізація державної політики та програм, спрямованих на коригування політики зайнятості, яка б концентрувалася на освіті, перекваліфікації та працевлаштуванні, усунення бар'єрів у доступі до інформаційних ресурсів кон'юнктури ринку праці, забезпечення гідного рівня життя пенсіонерів, надання сільським жителям належного доступу до медичних, освітніх, комунікаційних, транспортних послуг.

Висновки і пропозиції. На сучасному етапі розвитку соціально-економічних відносин в Україні соціальне відторгнення є стійким багатовимірним явищем і для його подолання не достатньо зосереджувати увагу лише на одній його сфері прояву – скороченні бідності. Досягнення високого рівня людського розвитку є неможливим за наявності значної кількості населення, яке є соціально відторгнутими, тобто тих, що стикаються з серйозними перешкодами у різних сферах свого життя. Саме обмеження в економічній, культурно-освітній, соціальній та політичній сферах звужують свободу вибору людей, що є безпосередньою перепорою для досягнення високого рівня людського розвитку в Україні. Подолання зазначених бар'єрів і зміцнення процесів соціального залучення є необхідною умовою розширення справжніх можливостей та свобод громадян. Отже, для розбудови соціально-орієнтованого суспільства, соціальне залучення є засобом забезпечення людського розвитку в Україні. Тому соціальне залучення потребує комплексних підходів та взаємоузгоджених заходів у різних сферах, орієнтованих на розв'язання проблем соціального відторгнення за всіма трьома напрямками одночасно – економічному, соціальному та політичному.

Список використаних джерел

1. Доклад о человеческом развитии «Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех» / ПРООН. – Нью-Йорк, 2011. – 176 с.
2. Національна доповідь про людський розвиток 2011 року «Україна: на шляху до соціального включення» / ПРООН в Україні. – К. : КІС, 2011. – 123 с.
3. Регіональна доповідь про людський розвиток «Від трансформації – до суспільства для всіх» [Електронний ресурс] / ПРООН. – Режим доступу : <http://europeandcis.undp.org/home/show/BCD10F8F-F203-1EE9-BB28DEE6D70B52E1>.